

Recenzie

Aram Ziai: Development Discourse and Global History: From Colonialism to the Sustainable Development Goals (Rozvojový diskurz a globálna história: od kolonializmu po ciele udržateľného rozvoja)
Oxon and New York: Routledge, 2016, 244 s., ISBN 978-1-138-80325-1

Najnovšia kniha Arama Ziaia *Rozvojový diskurz a globálna história: Od kolonializmu po ciele udržateľného rozvoja* je súborom jeho článkov napísaných v ostatných rokoch a doplnených o niekoľko nových empirických štúdií. Kľúčovou otázkou, ktorú si kniha kladie, je, čo si ľudia myslia, keď počujú, alebo vyslovia pojem „rozvoj“, o čo ide politikom, keď spúšťajú rozvojové projekty, na čo myslia rozvojoví pracovníci, keď ich vykonávajú a čo má toto všetko spoločné s mocenskými vzťahmi medzi Severom a Juhom? Hlavnou témou knihy je teda rozvojový diskurz a mocenské vzťahy.

Ziai touto knihou pokračuje v mapovaní diskurzu, ktoré začal vo svojej dizertačnej práci. Už tam poukazoval na zmeny v rozvojom diskurze prebiehajúce minimálne od 80. rokov minulého storočia. Pre obdobie predtým používal termín klasická rozvojová paradigma, dnes hovorí o transformácii diskurzu a skutočnosti, že diskurz sa stáva nekoherentným.

V teoretickej časti Ziai vysvetľuje svoj postštrukturalistický prístup vychádzajúci z *Foucaultovej Archeológie vedenia* a jeho analýz moci. V časti nazvanej archeológia sa venuje diskurzívnym posunom medzi civilizačným a rozvojovým diskurzom. V oboch obdobiach sa diskurzy týkajú spoločností v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike. Kým počas kolonializmu boli objektom diskurzu biologicky definované antropologické jednotky – necivilizované národy, v rozvojovej ére sú objektom ekonomicky definované politické a geografické jednotky – nerozvinuté regióny. Tu Ziai opomína fungovanie rozvojového diskurzu či orientalizmu vo vzťahu medzi Západom a Východom v európskom kontexte. Druhou kľúčovou zmenou je posun od rasy ku kultúre. *Iní* nie sú zaostalejší pre rasovú odlišnosť, ale pre kultúrnu odlišnosť, ktorá sa dá prekonať a *iní* sa môžu stať rovnakými, ako sme *my*. To, čo je potrebné, je rozvoj. Ďalší posun je v otázke rozvíjania – kým necivilizovaných musíme civilizovať *my*, nerozvinutí sa rozvíjajú sami, iba s našou pomocou.

Tu sa však nedá so Ziaiom celkom súhlasiť, keď píše, že pojem rozvoj sa stáva (opäť) netranzitívnym. Podľa môjho názoru je lepšie rozlíšiť tri formy tranzitivity: Kým pojem rozvoj mal ešte v 18. storočí netranzitívny význam a znamenal jednoducho vývoj, v 19. storočí rozvoj nadobudol svoj tranzitívny význam a poručníci (bankári alebo sociológovia) mali rozvíjať tých, ktorí im boli zverení (teda zvyšok obyvateľstva). Hoci problém poručníctva celkom nezmysol, rozvoj neznamená iba nijako nekoordinovaný vývoj, spoločnosť sama seba rozvíja, teda

usiluje sa o svoju vlastnú premenu. V tomto zmysle je termín tranzitívny, avšak poručník a zvereniec sú jedným a tým istým subjektom.

Poslednou zmenou je posun od čisto ekonomického významu pojmu rozvoj po prepojenie sociálneho a ekonomického významu v 40. rokoch 20. storočia. Ziai uvádza ako príklad posun od britského Zákona o koloniálnom rozvoji z roku 1929 k Zákonom o koloniálnom rozvoji a blahobyte z roku 1940. Aj v dokumentoch OSN sa začala používať formulácia ekonomický a sociálny rozvoj a neskôr už len pojem rozvoj, ktorý zahŕňal oba významy.

V ďalšej kapitole Ziai vysvetľuje, prečo by sme mali prestať používať pojem rozvoj. Na tomto mieste je nutné kritizovať to, že z článkov v knihe neboli vynechané teoretické časti, takže si tu čitateľ opäť prečíta o základoch postštrukturalizmu. To však nič nemení na dôležitosti hlavného argumentu. Pojem rozvoj by sme nemali používať pre jeho eurocentrickú konotáciu, depolitizačné a autoritárske implikácie. Eurocentrismus je zrejme v tom zmysle, že rozvinutosť sa spája so západnými krajinami. K depolitizácii dochádza napríklad ignorovaním nerovností, keď sa rozvíjanie zdanlivo týka celej spoločnosti napriek pretrvávajúcim nerovnostiam. Ďalším problémom je, že mimovládne organizácie často netematizujú politické otázky, aby neohrozili svoje príjmy od vlád, pretože je omnoho jednoduchšie získať peniaze na zavlažovacie schéma („rozvoj“) ako na podporu boja pôvodných obyvateľov proti ich vlastnej vláde („politika“). Autoritárske implikácie sa týkajú znalosti rozvoja, ktorá prislúcha expertom. Oni vedia, čo je to dobrá spoločnosť a oni ju predpisujú iným. Podľa Ziaia je autoritárstvo vlastné rozvoju napriek snahám o participáciu, vlastníctvo či empowerment (mocenské posilnenie najmenej zvýhodnených), pretože výskum praxe ukazuje, že tieto prístupy dosiaľ neboli uplatnené v dostatočnej miere. Napriek zmenám v diskurze sa pojem rozvoj podľa Ziaia nedokáže zbaviť svojich eurocentrických konotácií, aj keby sa ho niekto usiloval používať iným spôsobom. Šesť desaťročí budovania jeho významu sa nedá len tak prekonať jedným rozhodnutím. Ziai preto navrhuje alternatívne koncepty, napríklad redistribúciu či globálnu sociálnu politiku namiesto rozvojovej pomoci, alebo analýzu konfliktov o vodu a pozemkovú reformu namiesto rozvojového výskumu.

Šiesta kapitola sa venuje otázke prisvojenia si termínu rozvoj a poukazuje na rôzne skupiny, ktoré rozvoj prijali za svoj. Neišlo len o vodcov nových nezávislých štátov, ktorí tak dali zmysel svojim novým politickým programom. Aj masy dúfali, že im rozvoj prinesie lepší život, než aký mali počas kolonializmu. Rozvoj tak bol v istom zmysle pokračovaním kolonializmu, ale zároveň aj bojom proti nemu. Ziai poukazuje na to, že diskurz umožnil elitám globálneho Juhu, aby sa oni v mene národa stali novými poručníkmi vlastných občanov a nahradili tak svojich koloniálnych pánov.

Časť genealógie sa venuje diachrónnemu čítaniu rozvojového diskurzu a hneď prvá kapitola poukazuje na tri zásadné rozpory v rozvojovom diskurze oproti klasickej rozvojovej paradigme. Princípy participácie a partnerstva idú proti expertnej nadradenosti poznania. Uznatie rôznorodosti rozvoja ide proti jednej

lineárnej ceste rozvoja modernizačných teórií a uznanie významu ekologických problémov obracia rozvojovú hierarchiu, pretože bohaté krajiny znečisťujú viac ako chudobné. Ziai však zdôrazňuje, že hoci uvedené zmeny narúšajú rozvojový diskurz, naďalej v ňom dominuje eurocentrismus a nadvláda expertov.

Ôsma kapitola porovnáva rozvojový diskurz s diskurzom globalizácie. To, čo je na analýze v tejto kapitole zaujímavé, je vnímanie diskurzu (neoliberálnej) globalizácie ako univerzalistického diskurzu, ktorý platí pre všetkých rovnako, zatiaľ čo rozvojový diskurz predpokladá špecifické zaobchádzanie s krajinami globálneho Juhu v podobe zvýhodnenia, akým je napríklad špecifické colné zaobchádzanie. Programy štrukturálneho prispôsobenia sa preto podobali pravidlám európskej menovej únie.

V ďalšej kapitole sa autor zaoberá analýzami projektov zo sekundárnej literatúry a poukazuje na mocenské vzťahy a spôsoby uplatňovania moci v týchto projektoch. Suverénnu moc nachádza v bezpečnostných projektoch guatemalskej vlády uplatňujúcej moc násilím alebo hrozbou násilia. Disciplinárnu moc nachádza v motiváciách (a hrozbách) pri (úspešnej) snahe zmeniť reprodukčné správanie žien v Peru a slobodné rozhodovanie, teda fungovanie governmentálnej moci dobre ukazuje príklad mikropôžičiek z Nepálu. Celkovo je kniha užitočná precíznym využitím nie vždy jasnej Foucaultovej kategorizácie moci.

V ďalšej kapitole Ziai kritizuje *Amartiu Sena* a príčinu jeho problémov identifikuje v nekritickom preberaní rozvojového diskurzu. Kritizuje jeho predstavu benevolentných racionálnych vládnych inštitúcií, ktoré majú záujem o boj proti chudobe, preberanie základných prvkov z modernizačnej teórie a zamieňanie rozvoja s kapitalizmom, ako keby kapitalizmus automaticky mal viesť k slobodám, ktoré Sen presadzuje, zaujatosť v prospech neoliberalizmu (napríklad Hayeka či mikropôžičiek) a napokon univerzalistické predpoklady slobôd, ktorými vytvára vzor pre všetky spoločnosti. Proti Senovej predstave slobôd stavia Ziai otázky spravodlivosti – koloniálnych reparácií, ekologickej spravodlivosti a kozmopolitného svetového poriadku v podobe slobody pohybu po celom svete pre všetkých.

Dve kapitoly sa venujú diskurzívnym posunom v dokumentoch Svetovej banky a OSN. Obe organizácie prešli obdobím rozvojového developmentalistického diskurzu zdôrazňujúceho úlohu štátu v 70. rokoch minulého storočia, posunu k neoliberalizmu v 80. rokoch a odklonu od tematizácie nerovnosti. Až správa v roku 2000 priniesla silne rozriedenú kritiku liberalizácie medzinárodného obchodu a deregulácie, ktorej protirečili tvrdenia o prospešnosti protihovných reforiem. Túto pozíciu banka potvrdila v správe z roku 2002 a hoci sa zaoberala nerovnosťou, tá sa stala problémom nedostatočného začlenenia do svetového trhu. Aj keď Ziai analyzuje v predposlednej kapitole najnovšie dokumenty týkajúce sa *Cielov udržateľného rozvoja* (Sustainable Development Goals), je škoda, že svoju analýzu správ Svetovej banky nedotiahol do súčasnosti, aby sa dalo vidieť, či a kam sa dnes banka posúva.

Analýza dokumentov týkajúcich sa *Miléniových rozvojových cieľov* (Millennium Development Goals) ukazuje dominanciu vnímania rozvoja ako odstraňovania

chudoby prostredníctvom hospodárskeho rastu, čím pripomína od 70. rokov silno kritizovanú teóriu prekvapkávania (trickle-down theory) (rastu k chudobným). Tzv. empowerment nie je vnímaný ako zmena mocenských štruktúr, ale ako pôsobenie verejných investícií tak, aby sa z chudobných stali podnikatelia, ktorí si svojím podnikaním sami pomôžu. Rozvoj je naďalej technickým problémom vyžadujúcim tzv. big push, teda obrovské investície, ktoré rozvoj naštartujú. Tu sa rozvojový diskurz vrátil do 50. rokov minulého storočia, avšak v MDGs sú dôležitejšie investície do základných potrieb a vzdelávania. Globalizácia je prezentovaná ako vedúca k nerovným ziskom, ale zároveň ako nevyhnutná sila, ktorej sa treba prispôbiť a ktorá môže byť prínosná. Podcieľ číslo 10 bol explicitne v prospech voľného trhu. V MDGs je prítomná aj sekuritizácia, boj proti chudobe má zamedziť vojnám.

Predposledná kapitola sa venuje *Cieľom udržateľného rozvoja* (SDGs) a opakuje hlavné zistenie z analýzy diskurzu udržateľného rozvoja – štáty Severu sa stávajú objektom rozvoja a potenciálne problémom, pretože sa tiež podieľajú na znečisťovaní. Nemenej dôležité je poukazovanie na diskurzívne kontinuity – problémom je globálna chudoba, nie nerovnosť či útlak, problémy rozvoja sa dajú riešiť tu a teraz napriek tomu, že sa rovnako dali vyriešiť pred desiatimi rokmi, o čom sa v diskurze nehovorí. Naopak, predpokladá, že sa dajú riešiť v súčasnom politickom systéme. Receptom sú naďalej technické riešenia, vedľajšie dopady technológií nie sú problematizované. Ďalším receptom je naďalej hospodársky rast, hoci teraz obsahuje prídavné meno udržateľný či inkluzívny. Základným krédom je harmónia cieľov, teda že rozvoj má pozitívne dopady na bohatých i chudobných. A napokon, diskurz SDGs vytvára predstavu konštantnej inovácie, nových rozvojových prístupov, ktoré sú ale v ostrom protiklade k cyklu rozvojovej inovácie – najprv je identifikovaný problém, následne vymyslená stratégia, výsledkom je príslub rozvoja, ktorý ale nie je splnený a po neúspechu rozvojovej intervencie nasleduje opätovná identifikácia nového konkrétneho problému či nedostatku. Problémom s týmto cyklom je to, že najnovšie ciele, hoci sa rôznymi spôsobmi líšia od predchádzajúcich, sú skôr prerobením starých nedostatkov do nových konštelácií, ako by boli novými problémami. Dôvod sa zdá byť zrejмый, asi všetky potenciálne problémy už boli objavené.

Záver knihy dobre vyjadruje jej celkovú užitočnosť. Ziai sumarizuje prínos diskurzívnej analýzy pre rozvojové štúdie, ktorého je sám jedným z hlavných predstaviteľov. Po kritike (často slamených panákov) diskurzívnej analýzy, ktorá je odrazom diskusie vo filozofii vedy medzi pozitivizmom a postpozitivizmom či štrukturalizmom a postštrukturalizmom, sa venuje užitočnosti diskurzívnej analýzy, ktorá spočíva v poukazovaní na naturalizáciu univerzálnej škály rozvoja, na problematiku otheringu (zdôrazňovania inakosti) a tvorby deviácie v rozvojovom diskurze, na formy legitimizácie, ktoré rozvojový diskurz vytvára, na nadradenosť expertného poznania, na depolitizáciu a na nekoherentnosť rozvojového diskurzu.

Hoci Ziai, ale ani Arturo Esobar a ďalší nie sú originálni vo svojich kritikách a v teoretickej rovine opakujú Saida (Abdula-Maleka) a ďalších kritikov rasizmu,

Foucaulta a ďalších analytikov diskurzu, Marxa alebo Simmela a ďalších kritikov depolitizácie, či Illicha alebo Gándhiho a ďalších kritikov modernity, prínos práce Arama Ziaia spočíva v tom, že prináša empirické analýzy, ktoré upresňujú Escobarove analýzy v jeho nie najrigoróznejšom poňatí vedy. A napokon, je to najmä prístupnosť textov venujúcich sa náročným témam, ktorá robí zo Ziaiovej knihy publikáciu rozhodne hodnú odporúčania.

Tomáš Profant
Ústav mezinárodných vzťahů, v. v. i., Praha
FSEV, Univerzita Komenského, Bratislava